Poslankyně neruského původu v sovětském parlamentu, 1989–1991

Intersekcionalita v imperiální situaci

Ivan Sablin

Historisches Seminar, Zentrum für Europäische Geschichts- und Kulturwissenschaften,
Universität Heidelberg

Sjezd lidových poslanců (*Sjezd narodnykh deputatov*), formálně nejvyšší státní orgán Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) v letech 1989 až 1991, vznikl jako součást širších reforem perestrojky (1987–1991). Hospodářské reformy, které inicioval Michail Sergejevič Gorbačov již v roce 1985, ústily po roce 1987 v kompletní reorganizaci politického a hospodářského systému a vyvrcholily roku 1991 zhroucením státního socialismu a rozpadem Sovětského svazu. Sjezd lidových poslanců a jím volený stálý parlament, reformovaný dvoukomorový Nejvyšší sovět SSSR (*Verchovnyj sovět SSSR*), byly nejviditelnějším odrazem širších změn v sovětském politickém životě na sklonku osmdesátých let. Někteří tehdejší autoři vnímali Sjezd lidových poslanců jako zdroj „sice základní, ale zcela reálné míry veřejné odpovědnosti“, což se podle nich nejvýrazněji projevilo v hospodářství, v „nemilosrdné kritice“ jeho stavu na parlamentní půdě a neschopnosti vlády tuto situaci napravit.¹ Jiní zdůrazňovali, že oproti předešlému loutkovému parlamentu – předreformnímu Nejvyššímu sovětu – je Sjezd lidových poslanců „událostí historického významu“, protože znamená zásadní pokrok v demokratické (navzdory skutečnosti, že pouze 1500 z celkového počtu 2250 poslanců bylo voleno přímo a že 339 z těchto zvolených poslanců nemělo žádné protikandidáty). Zvláštní zastoupení různých národnostních segmentů sovětské společnosti prostřednictvím 750 poslanců volených na základě „národnostně-teritoriálního“ klíče, které se uplatňovalo vedle obecného zastoupení země prostřednictvím 750 poslanců volených podle „teritoriálního“ kritéria, přispělo k poměrně

¹ HEWETT, Ed A.: Perestrojka and the Congress of People's Deputies. In: *Soviet Economy*, roč. 5, č. 1 (1989), s. 47–69, cit. s. 47–49.

výrazné reprezentaci neruských poslanců. Mnoho z nich na sjezdu poukazovalo na národnostní napětí a problémy v Sovětském svazu.²

V tomto ohledu zkušenost Sjezdu lidových poslanců přispěla k probíhající debatě o perestrojce a obecněji i k rozpadu Sovětského svazu. Podle některých autorů zhroucení systému státního socialismu předurčovaly jeho hospodářské rysy,³ podle jiných to byla spíše neschopnost sovětského vedení, indoktrinovaného komunistickou ideologií, změnit systém, který byl již v zásadě nereformovatelný.⁴ Další autoři zdůrazňovali, že k rychlému rozpadu sovětské federace přispěl vzestup nacionalismu v sovětských institucích.⁵ Jiní pak poukazovali na množství problémů, které musely reformy řešit, a na dynamiku transformace. Jak uvedl britský politolog a historik Archie Brown, dalekosáhlé změny sovětského systému nebyly v žádném případě předem dané. Přestože hospodářské reformy původně nesměřovaly k demokratizaci, sovětské vedení nečelilo žádnému zjevnému tlaku zdola, který by to požadoval. Podle Browna to byly reformy, které zničily základy sovětského režimu, a ne krize režimu, která vedla k reformám. Perestrojku pak hodnotí jako historickou snahu malé části vedení Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS), především Gorbačova, nejprve o reformu sovětského systému a později o jeho transformaci. Tyto záměry však vyžadovaly, aby došlo k současné přeměně státněsocialistického hospodářství, vysoce autoritářského politického systému a formálně federálního, ale v praxi unitárního systému, jenž byl v rozporu s mnohonárodnostním složením SSSR. Situaci dále komplikovala skutečnost, že na rozdíl od dalších států východní Evropy se sovětský režim neopíral o zahraniční velmoc.⁶

² Viz GLEBOV, Oleg – CROWFOOT, John (eds.): *The Soviet Empire: Its Nations speak out. The First Congress of People's Deputies, Moscow, 25 May to 10 June 1989*. Chur (Switzerland), Harwood Academic Publishers 1989, s. xxviii. S předmluvou Ernesta Gellnera.

³ Viz GAIDAR, Yegor: *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*. Washington, D.C., Brookings Institution Press 2010.

⁴ Viz KOTKIN, Stephen: *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford, Oxford University Press 2008, s. 2–3 a 5.

⁵ Viz SUNY, Ronald Grigor: *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford (California), Stanford University Press 1993.

⁶ Srv. BROWN, Archie: *Seven Years That Changed the World: Perestroika in Perspective*. Oxford, Oxford University Press 2007, s. 4–7 a 10–20. V tomto článku se nesnažím postihnout hlavní důvody rozpadu SSSR, domnívám se ale, že jeho závěry jsou v souladu s Brownovou tezí, že tento proces nebyl předem determinovaný. Na předloženém materiálu ze Sjezdu lidových poslanců se ukazuje, že rozmanité rozebírané křivdy (*grievances*) k rozpadu přispěly, jakmile byly veřejně artikulovány. Platí to nejen pro křivdy nacionálně určené a určující, které jsou v popředí následujícího výkladu, ale i pro jiné stížnosti a konflikty, které se řešily spíše ve strukturách komunistické strany; pokud dokládaly neefektivnost státu a strany, nacionalisté se začali jevit jako jejich alternativa.

Přestože jen dvě třetiny z celkového počtu 2250 poslanců sjezdu byly zvoleny přímo, zatímco zbývající poslanci byli nominováni různými organizacemi, a přestože účastnit se voleb mohla jen Komunistická strana Sovětského svazu jako jediná organizovaná politická strana, lze Sjezd lidových poslanců považovat za vůbec první parlament sovětského státu. Bez ohledu na problémy s reprezentativností zastoupení, s debatami (zasedání jednotlivých sjezdů byla příliš krátká), s nezávislostí v rámci politického systému (ústavně zakotvenou vedoucí úlohou KSSS) a s odpovědností vlády ukázal se Sjezd lidových poslanců jako rozhodovací orgán reflektující rozdílné názory⁷ a současně jako hlavní fórum, na němž měli sovětské občany možnost svobodně vyjádřit své názory před největším představitelným publikem. Díky živým přenosům mohlo zasedání prvního sjezdu v květnu a červnu 1989 sledovat devadesát až sto milionů lidí a rozsáhlé mediální pokrytí zprostředkovalo i ostatní čtyři sjezdy. Zasedání Sjezdu lidových poslanců bylo navíc spojeno s vysokým očekáváním obyvatel.⁸

Ženy na Sjezdu lidových poslanců

Sjezd lidových poslanců a reformovaný Nejvyšší sovět SSSR byly také prvními stálými skutečně parlamentními institucemi, jejichž práce se mohly účastnit ženy, neboť všeobecně volené orgány říjnové revoluce z roku 1917 byly zakrátko rozpuštěny bolševiky a jejich spojenci a sovětské sjezdy a nejvyšší sověty, svolávané od roku 1938, měly jen formální autoritu. Na Sjezdu lidových poslanců měly možnost vyjádřit svůj názor a podílet se na jednáních o budoucnosti země celkem 352 ženy. Jejich počet zvyšovaly nominace vyhrazené výlučně ženským organizacím, mezi nimiž byl i Výbor sovětských žen (*Komitět sovetskich ženščin*), neboť jen málo žen bylo zvoleno přímo. Přibližně jedna třetina z nich patřila k neruským menšinám (Rusové tvořili v roce 1989 50,8 procenta obyvatel SSSR),⁹ ale jen několik z nich se vysloveně hlásilo k neruskému původu. Z genderového hlediska byl tedy i Sjezd lidových poslanců výrazně asymetrický, neboť mezi poslanci a poslankyněmi vysoce převládali muži. Navíc i zvláštní nástroje, pomocí nichž měl být posílen vliv dosud nezastoupených skupin, preferovaly neruské

⁷ Viz IHALAINEN, Pasi – ILIE, Cornelia – PALONEN, Kari: *Parliament as a Conceptual Nexus*. In: TÍŽ (eds.): *Parliaments and Parliamentarism: A Comparative History of a European Concept*. New York, Berghahn Books 2016, s. 1–16.

⁸ BROWN, A.: *Seven Years That Changed the World*, s. 120.

⁹ Vsesojuznaja perepiska naselenija 1989 goda: Nacionalnyj sostav naselenija po respublike SSSR. In: *Děmoskop Weekly* [online]. Institut děmografii Nacionalnogo issledovatělskogo universitěta „Vysšaja škola ekonomiky“ 2021 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php.

muže či ruské ženy, zatímco ženy z jiných etnik zůstávaly i nadále vyloučeny z prostoru oficiální politiky.

Tato studie se zaměřuje na pozici poslankyň neruského původu v parlamentních debatách o perestrojce. Hlavní výzkumné otázky se týkají toho, na jaké křivdy – ve smyslu anglického pojmu *grievances*, tedy nejrůznějších zdrojů politické deprivace vedoucích ke kolektivnímu jednání¹⁰ – tyto poslankyně upozorňovaly a jaká možná řešení k jejich zmírnění či překonání navrhovaly. Ve snaze postihnout co možná nejširší spektrum případů se tato studie zabývá postoji poslankyň, které buď žily v různých národnostních segmentech mnohovevstevného sovětského státu, nebo je reprezentovaly – šlo nejen o jednotlivé sovětské „svazové“ socialistické republiky (s výjimkou Ruské sovětské federativní socialistické

Kremelský sjezdový palác v době konání druhého Sjezdu lidových poslanců (12.–24. prosince 1989) se starobylou Trojickou věží v pozadí. Vystavěn byl v areálu Moskevského kremle v letech 1960–1961 z rozhodnutí Nikity Chruščova pod vedením architekta Michaila Vasiljeviče Posochina. Od roku 1992 nese název Státní kremelský palác (repro Twitter)

¹⁰ Viz REGAN, Patrick M. – NORTON, Daniel: Greed, Grievance, and Mobilization in Civil Wars. In: *Journal of Conflict Resolution*, roč. 49, č. 3 (2005), s. 319–336. Výraz *grievances* se zde kontextuálně překládá i jako „(pocit) nespravedlnosti“, „příkoří“, „újmý“ nebo „stížnosti“.

republiky jako celku), ale i o autonomní sovětské socialistické republiky (ASSR), autonomní oblasti (AO) a autonomní okruhy v rámci svazových republik. Jako zdroje pro tuto studii sloužily úplné publikované přepisy z jednání zasedání pěti Sjezdů lidových poslanců.¹¹

Mnohé poslankyně neruského původu byly členkami či funkcionářkami Komunistické strany Sovětského svazu, avšak stranictví už nebylo hlavním faktorem. Celkem 1957 komunistických poslanců na sjezdu se rozdělilo do různých frakcí, přičemž ani konzervativní prosovětská skupina Svaz (*Sojuz*), ani liberální Meziregionální skupina (*Mežduregionalnaja grupp*a) nedisponovaly většinou. Profesně se většina aktivních poslankyň neruského původu řadila mezi vědkyně, pracovnice v průmyslu a zemědělství, lékařky a novinářky. Reprezentace různých profesních skupin byla v éře státního socialismu důležitým hlediskem při utváření zastupitelských institucí, sjezdů i Nejvyššího sovětu a ženy jakožto právoplatná součást dělnictva a rolnictva (později „sovětského lidu“) byly zahrnuty do tohoto zastupitelského systému.¹² Avšak vzhledem k tomu, že Nejvyšší sovět byl před rokem 1989 pouze formální institucí řízenou Ústředním výborem KSSS, přínos ženského zastoupení v ní je sporný. A i když se v rámci politických reforem počet žen v ústředním výboru strany zdvojnásobil, stále jich tu ještě v roce 1990 bylo pouze osm procent (33 z celkového počtu 412 členů).¹³

Studie staví na dvou hlavních pojmech: prvním je intersekcionalita, druhým imperiální situace. Koncepce intersekcionality se zaměřuje na složité vztahy mezi různými společenskými kategoriemi, jako jsou gender, rasa, etnicita, třída, náboženství a další, a na překrývající se mocenské asymetrie, které mohou z těchto kategorií pramenit.¹⁴ V sovětském kontextu to znamená, že ženy neruského pů-

¹¹ *Pervyj Sjezd narodnych deputatov SSSR, 25 maja – 9 ijuňa 1989 g.: Stěnografičeskij otčet*, sv. 1–4. Moskva, Izdaniye Verchovnogo soveta SSSR 1989; *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR, 12–24 děkabnja 1989 g.: Stěnografičeskij otčet*, sv. 1–3. Moskva, Izdaniye Verchovnogo soveta SSSR 1989; *Vněočerednoj tretij Sjezd narodnych deputatov SSSR, 12–15 marta 1990 g.: Stěnografičeskij otčet*, sv. 1–3. Moskva, Izdaniye Verchovnogo soveta SSSR 1990; *Četvertyj Sjezd narodnych deputatov SSSR, 17–27 děkabnja 1990 g.: Stěnografičeskij otčet*, sv. 1–3. Moskva, Izdaniye Verchovnogo soveta SSSR 1991; *Vněočerednoj pjatij Sjezd narodnych deputatov SSSR: Bjulletěň*, č. 1–2. 2 sentābrja 1991 g. Moskva, Otděleniye aktov Verchovnogo soveta SSSR 1991; *Vněočerednoj pjatij Sjezd narodnych deputatov SSSR: Bjulletěň*, č. 3–4. 3 sentābrja 1991 g. Moskva, Otděleniye aktov Verchovnogo soveta SSSR 1991; *Vněočerednoj pjatij Sjezd narodnych deputatov SSSR: Bjulletěň*, č. 5–6. 4 sentābrja 1991 g. Moskva, Otděleniye aktov Verchovnogo soveta SSSR 1991.

¹² Viz GOLDMAN, Wendy Z.: *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia*. Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 20.

¹³ Viz LENTINI, Peter: A Note on Women in the CPSU Central Committee. In: *Europe-Asia Studies*, roč. 45, č. 4 (1990), s. 790.

¹⁴ Viz VALENTINE, Gill: Theorizing and Researching Intersectionality: A Challenge for Feminist Geography. In: *The Professional Geographer*, roč. 59, č. 1 (2007), s. 10–21.

Pohled do hlavního sálu Kremelského sjezdového paláce
při zahájení prvního Sjezdu lidových poslanců dne 25. května 1989
(repro tellerreport.com)

vodu zažívaly dvojí mocenské asymetrie: jako ženy a jako Nerusky. Čelily však i dalším obtížím plynoucím z profesních hierarchií a ze situace na venkově.¹⁵ O některých problémech sovětských žen se diskutovalo už před perestrojkou, zatímco jiné, jako například prostituce, vysoká kojenecká úmrtnost či potraty, zůstávaly tabuizovány od dvacátých let až do druhé poloviny let osmdesátých. Jak upozornila britská politoložka a historička Mary Buckleyová, „ženská otázka“ se ve veřejných debatách v Sovětském svazu vynořila současně s „otázkou

¹⁵ Viz DENISOVA, Liubov: *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*. London, Routledge 2010.

národnostní“, avšak setkala se s mnohem vlažnější reakcí společenských elit.¹⁶ To ostatně dokládají i diskuse na Sjezdu lidových poslanců, které jednoznačně stavěly do popředí právě „národnostní otázku“. ¹⁷ Je však třeba dodat, že ženy ze všech prostředí byly na území někdejšího Sovětského svazu ještě silněji vyloučeny z politiky v období po pádu státního socialismu.¹⁸

V konceptu „imperiální situace“ navazují na rusko-amerického historika Ilju Gerasimova a další autory školy nové imperiální historie (*New Imperial History*), kteří tento pojem nepoužívají jako normativní definici politického uspořádání, nýbrž jako analytický nástroj. Ten umožňuje upozornit na vnitřní diverzitu socialistických států, která je jinak často přehlížena. Zároveň v konceptu imperiální situace, kterou lze definovat jako „nestabilní rovnováhu ve smíšené společnosti“ s „podmíněnými, proměnlivými a situačními“ společenskými hranicemi, nejsou sociální kategorie holistickými entitami.¹⁹ I když rozlišení dle kategorií²⁰ bylo přínosné z analytického pohledu, tato studie klade důraz především na dynamiku a prolínání sebekategorizací. Parlament lze v tomto ohledu vnímat jako období imperiální situace, jako veřejný prostor, v němž se vyjadřuje diverzita a v němž je možné definovat a artikulovat utrpené křivdy, případně vznášet stížnosti. Zvolení zástupci lidu na Sjezdu lidových poslanců akcentovali svou příslušnost etnickou, náboženskou, genderovou, profesní, svou venkovskou identitu a podobně, dělali to však selektivně a situačně. Debaty na tomto fóru dokládají, že sledované poslankyně nutně nevnímaly svou situaci jako národnostní či kombinovaný útlak a upozorňovaly pouze na ty nespravedlnosti, které vnímaly jako nejnaléhavější nebo u nichž doufaly v řešení na půdě sjezdu. V tom se analýza provedená v tom-

¹⁶ BUCKLEY, Mary: Glasnost and the Woman Question. In: EDMONDSON, Linda (ed.): *Women and Society in Russia and the Soviet Union*. Cambridge, Cambridge University Press 1992, s. 202–226, zde s. 202–203.

¹⁷ Viz DE STEFANO, Carolina: An Old Soviet Response and a Revolutionary Context: Dealing with the National Question in the Committees of the USSR Congress of People's Deputies (1989–1991). In: *Journal of Eurasian Studies*, roč. 11, č. 1 (2020), s. 53–61.

¹⁸ Viz NECHEMIAS, Carol: Politics in Post-Soviet Russia: Where Are the Women? In: *Demokratizatsiya/Demokratizacija: The Journal of Post-Soviet Democratization* (Washington, D.C.), roč. 8, č. 2 (2000), s. 199–218.

¹⁹ Viz GERASIMOV, Ilya – GLEBOV, Sergey – KUSBER, Jan – MOGILNER, Marina – SEMYONOV, Alexander: New Imperial History and the Challenges of Empire. In: GERASIMOV, Ilya – KUSBER, Jan – SEMYONOV, Alexander (eds.): *Empire Speaks out: Languages of Rationalization and Self-Description in the Russian Empire*. Leiden, Brill 2009, s. 1–32; GERASIMOV, Ilya – GLEBOV, Sergey – KAPLUNOVSKI, Alexander – MOGILNER, Marina – SEMYONOV, Alexander: The Centrality of Periphery. In: *Ab Imperio* (Florida), roč. 13, č. 1 (2012), s. 19–28.

²⁰ Srv. VIGNOLES, Vivian L. – SCHWARTZ, Seth J. – LUYCKX, Koen: Introduction: Toward an Integrative View of Identity. In: SCHWARTZ, Seth J. – LUYCKX, Koen – VIGNOLES, Vivian L. (eds.): *Handbook of Identity: Theory and Research*. New York, Springer 2011, s. 1–27.

to článku blíží postupu americké politoložky Elise Giulianové, která navrhla, aby-
chom ustoupili od esenciálního vnímání národnosti a namísto toho analyzovali
konkrétní případy utrpených křivd a stejně tak procesy a interakce, v nichž se
původně latentní či nevyslovené problémy mohou rozvinout.²¹

Ze stručného přehledu projevů a stanovisek přednesených v debatách pěti
sjezdů lidových poslanců vyplývá, že národnost (etnicita) byla pro mnohé po-
slankyně neruského původu, které na zasedáních sjezdu vystoupily, důležitou
sebekategorizací. To odráželo důležitou roli nacionalismu v rozpadu Sovětského
svazu.²² Důkladnější analýza zároveň ukázala, že významy připisované ná-
rodnostním kategoriím i návrhy politických řešení, které se od nich odvíjely,
se značně lišily. Na jedné straně se tím Sjezd lidových poslanců podobal Státní
dumě předrevoluční Ruské říše, neboť rovněž nabízel společnou řeč pro postižení
partikulárních křivd prostřednictvím etnicity, a tím podporoval nacionalismus.²³
V neposlední řadě pak prostředí parlamentu ukázalo, že i tehdy, když byly utrpe-
né křivdy vnímány národnostní optikou, navrhovaná řešení nemusela být nutně
nacionalistická. Tytéž křivdy a nespravedlnosti mohly být navíc nahlíženy nejen
prizmatem národnosti, ale i genderu, regionu, místa, povolání či dalších kategorií.

Národnostní křivdy

Marginalizace žen na Sjezdu lidových poslanců se týkala nejen jejich podí-
lu na celkovém zastoupení, ale pravděpodobně i jejich možností vystupovat
na parlamentní půdě. Některé z poslankyň však patřily mezi národnostní elity
a byly hlavními mluvčími nových suverénních republik. Další ženy se považovaly
za reprezentantky svých národnostních skupin a mluvily jejich jménem. Navr-
hovaná řešení národnostních příkoří se pohybovala ve státním rámci od udržení
Sovětského svazu v relativně nezměněném stavu po plnou suverenitu národně
definovaných republik.

Suverenitu svazových republik oficiálně garantovala sovětská ústava
z roku 1977, ale diskuse o skutečné suverenitě proběhla na celosvazové úrovni te-
prve na prvním Sjezdu lidových poslanců, který se konal od 25. května do 9. červ-
na 1989. Se stížnostmi na národnostní křivdy vystupovali především poslanci

²¹ GIULIANO, Elise: *Constructing Grievance: Ethnic Nationalism in Russia's Republics*. Ithaca
(New York), Cornell University Press 2011, s. 1–13.

²² Viz SUNY, R. G.: *The Revenge of the Past* (viz pozn. 5).

²³ Viz SEMYONOV, Alexander: 'The Real and Live Ethnographic Map of Russia': The Russian
Empire in the Mirror of the State Duma. In: GERASIMOV, I. – KUSBER, J. – SEMYONOV, A.
(eds.): *Empire Speaks out*, s. 191–228.

a poslankyně z Pobaltí, kteří navrhovali radikální reformu sovětské federace. Prvnímu sjezdu předcházelo jednostranné vyhlášení legislativní svrchovanosti Estonské sovětské socialistické republiky 16. listopadu 1988, po němž 26. května 1989 následovalo vyhlášení zákonodárné suverenity Litevské sovětské socialistické republiky. Poslankyně z Pobaltí hrály v diskusích důležitou roli.

Ekonomka Kazimira Danutė Prunskienė, zvolená v Litvě, představila společný program pobaltských republik. Jako zakládající členka litevského reformního hnutí Sajūdis, které bojovalo za politickou nezávislost Litvy,²⁴ byla i jedním z uznávaných národních lídrů na sjezdu. Prunskienė prohlásila, že příliš centralizované sovětské hospodářství brání zavedení ekonomických reforem a že správnou cestou je decentralizace. Odsoudila hromadění zisků v centru a nízké výkupní ceny zemědělských výrobků. Jako nutný předpoklad reform v jednotlivých republikách i v celém Sovětském svazu zdůraznila hospodářskou nezávislost republik, včetně práva kontroly nad vlastními měnovými i finančními systémy a zahraničním obchodem. Centrální sovětské řízení měly podle jejích představ nahradit horizontální vztahy mezi republikami. Připustila též, že perestrojka neprobíhá v celém svazu stejně a že ani „připravenost“ na samosprávu není na shodné úrovni, nepovažovala to však za vážnější problém.²⁵ Plán pobaltských zemí předpokládal přeměnu Sovětského svazu ve „společenství suverénních republik“ se sdíleným aparátem.²⁶

Hlavním politickým tématem na Sjezdu lidových poslanců byla sovětská okupace pobaltských republik po podepsání paktu Molotov–Ribbentrop (23. srpna 1939) a další sovětsko-německé smlouvy z roku 1939, které stanovily příslušné zóny vlivu. Na druhém Sjezdu lidových poslanců (ve dnech 12. až 24. prosince 1989) pak byla jedna z těchto smluv výslovně odsouzena.²⁷

Diskuse o národnostních křivdách za sovětského režimu se však netýkala pouze pobaltských republik. Klara Semjonovna Challiková (Halliková), socioložka specializující se na etnické vztahy zvolená v Estonsku, na prvním sjezdu označila za podstatu národnostních problémů byrokratický socialismus a metody imperiální vlády a prohlásila, že veškeré potíže v Sovětském svazu mají národnostní povahu. Tvrdila, že jednotu nelze zajistit starými metodami a že pouze obnovení práva na sebeurčení národů je správnou cestou vpřed. V praxi to mělo znamenat vznik unie „rovnoprávných suverénních států“ a samosprávu pro všechny

²⁴ Biogram viz Kazimira Danutė Prunskienė (Minister of Agriculture). Government of the Republic of Lithuania [online], 14.10.2006. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: https://web.archive.org/web/20061014172146/http://www.lrv.lt/main_en.php?cat=16&gr=3&sub=9&d=2001.

²⁵ *Pervyj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 3, s. 58–61.

²⁶ *Tamtéž*, s. 62.

²⁷ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 4, s. 612–614.

Kazimira Danutė Prunskienė (1943) a Romualdas Ozolas (1939–2015). Oba patřili k zakladatelům Litevské lidové fronty (Sąjūdis), Prunskienė se stala v březnu 1990 první premiérkou nezávislé Litvy a Ozolas místopředsedou vlády. Později Prunskienė vedla Národní zemědělskou stranu a Litevskou lidovou stranu (repro Delfi)

národnosti bez státní suverenity (v rámci sovětského systému). Challiková též navrhla, aby se základem federálního práva stala smlouva mezi jednotlivými republikami. Upřesnila, že národnostní problémy se týkají i Ruska, které by mělo být spravováno jako země, a ne jako konglomerát regionů. Vyslovila se proti nahrazování ruského národního vědomí sovětskou identitou a doporučila, aby byly vytvořeny ruské státní orgány, které by učinily orgány svazové nadbytečnými. Nakonec Challiková poukázala na mezinárodní zkušenost s integrací svobodných národů, čímž pravděpodobně mínila Evropské společenství.²⁸ Její názor na nacionalismus se během perestrojky evidentně změnil, protože ještě v roce 1988 jej odsuzovala jako hrozbu pro sovětské reformy.²⁹

²⁸ *Pervyj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 2, s. 411–413.

²⁹ Viz GOLDSTEIN, Steve: Nationalism Divides Estonia, and a Family. In: *The Philadelphia Inquirer* (15.2.1988), s. A04.

Debaty na druhém Sjezdu lidových poslanců se týkaly především šestého článku sovětské ústavy (o vedoucí roli KSSS) a zřízení Výboru pro ústavní dozor SSSR (*Komitět konstitucionnogo nadzora SSSR*), který mohl ohrozit politické reformy ve svazových republikách. Socioložka Marju Lauristinová, zvolená v Estonsku, navrhla, aby se zrušení článku 6 stalo součástí programu sjezdu, její návrh byl však zamítnut. S podporou se nesetkal ani její návrh odložit vznik výboru na příští sjezd.³⁰ Lauristinová byla disidentka a stejně jako Prunskienė i uznávaná vůdkyně pobaltského národního hnutí – spoluzakladatelka Estonské lidové fronty, hlavního opozičního hnutí sovětské moci.

Básnířka Leonida Lariová (Ljubov Ivanovna Jorgová), zvolená v Moldavsku, propojila obě témata, když zdůraznila, že jako poslankyně se nemůže řídit současně vůlí lidu a ústavou, která obsahuje článek o vedoucí úloze komunistické strany.³¹ Obhajovala také ústavy pobaltských republik před kritikou prezidia Nejvyššího sovětu SSSR: „Nerozumím tomu: pokud mají být ústavy svazových republik a ústava sovětská ve všem totožné, nač potřebujeme tolik ústav? Proč se máme schovávat za papíry? Měli bychom tedy veřejně připustit, že máme centrální ústavu a jen iluzi suverenity republik. Ústava SSSR by měla vycházet z ústav republik, a *úplně nejlepší* by bylo, kdyby republiky existovaly společně v rámci SSSR na základě dohod, jak je zvykem ve všech nekoloniálních civilizovaných zemích.“³² Leonida Lariová, jedna z vůdkyň moldavského Hnutí za národní obrodu,³³ využila obou témat i k tomu, aby Moldavsko přirovnala k pobaltským republikám s odkazem na fakt, že i Besarábie byla připojena k Sovětskému svazu po uzavření paktu Molotov–Ribbentrop.³⁴

Slogany volající po suverenitě republik (včetně té ruské) se staly silným hybatelem politických změn v Sovětském svazu. Většina poslankyň neruského původu, které se vyjadřovaly k národnostním křivdám, však hledala řešení spíše v rámci Sovětského svazu než v samotných suverénních republikách. V těchto debatách na sebe výrazně upozornily poslankyně ze sovětské Střední Asie. Komunistická funkcionářka z Tádžikistánu Bichodžal Fatchitdinovna Rachimovová, nominovaná za Výbor sovětských žen, kritizovala nízké výkupní ceny zemědělské produkce stejně jako nerovnováhu v sovětském hospodářství, která učinila z Tádžikistánu republiku zaměřenou na dodávky surovin (důlní průmysl a produkci bavlny). Požadovala, aby se bavlna zpracovávala přímo v Tádžikistánu, neprosazovala však

³⁰ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 23 a 40; *tamtéž*, sv. 4, s. 5–6.

³¹ *Tamtéž*, sv. 3, s. 263.

³² *Tamtéž*, sv. 1, s. 94.

³³ Srv. Ušla iz žizni poetessa Leonida Lari. In: *Publika* [online], 11.12.2011. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: https://ru.publika.md/ushla-iz-zhizni-poyetessa-leonida-lari_360631.html.

³⁴ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 4, s. 276–277.

Marju Lauristinová (1940) jako účastnice Sjezdu lidových poslanců v Kremlu v roce 1989. Patřila k zakladatelům Estonské lidové fronty (Rahvarinne), v devadesátých letech byla estonskou ministryní sociálních věcí za sociální demokracii, do roku 2014 poslankyní a poté byla zvolena do Evropského parlamentu. Dosud zasedá v radě města Tartu (foto © Faivi Kljutšik, repro ERR)

jeho ekonomickou nebo politickou suverenitu.³⁵ Předsedkyně prezidia Nejvyššího sovětu Turkmenské SSR Roza Atamuradovna Bazarovová, zvolená v této svazové republice, rovněž zdůraznila její orientaci na nerostné zdroje a upozornila, že sovětské ústředí nakupuje z Turkmenistánu olej a bavlnu, nedodává však potřebné zboží. Prohlásila, že intenzivní zaměření perestrojky na sektor průmyslu nakonec povede ke snížení počtu pracovních míst a nezaměstnanosti v této svazové republice. Jako řešení Bazarovová navrhovala větší státní kontrolu nad zásobováním

³⁵ *Tamtéž*, sv. 2, s. 35.

republiky zbožím, ponechání pouhých deseti procent volnému trhu a zajištění centralizované politiky zaměstnanosti.³⁶

Hospodářskou situaci v sovětské Střední Asii, regionu omezeném na produkci surovin a závislém na centru, dobře vystihovala metafora „domácího třetího světa“.³⁷ Rozdílné názory poslanců a poslankyň pobaltských a středoasijských republik vyústily v přímé střety na druhém Sjezdu lidových poslanců. Roza Bazarovová oponovala pobaltským zákonodárcům v diskusi o Výboru pro ústavní dozor SSSR tvrzením, že odlišné legislativy v různých svazových republikách by vedly k anarchii a kolapsu.³⁸ Ekonom Michail Lazarevič Bronštejn, zvolený v Estonsku, prohlásil, že sovětská ekonomika nemůže vyvažovat vysokou porodnost v Uzbekistánu. Na to uzbecká ekonomka Rano Achatovna Ubajdullajevová, nominovaná za Výbor sovětských žen, odpověděla, že vina za chudobu této republiky bohaté na zdroje by neměla být svalována na její lid, neboť na vině je centrálně plánované hospodářství v období stagnace.³⁹

Kritická hospodářská a environmentální situace původních obyvatel Dálného východu bez vlastní autonomie motivovala nanajskou vědkyni Jevdokiji Alexandrovnu Gajerovou, aby vznesla otázku jejich samotného přežití. Gajerová odsoudila ztrátu jazyků a kultur původních obyvatel, jejich vytlačování z různých pracovních ník, vysokou míru nemocnosti a nízkou průměrnou délku života. Uvedla, že stejně jako ostatní obyvatelstvo sovětského venkova trpí nedostatečným financováním infrastruktury, například škol. Jako řešení navrhla obnovit zvláštní status místních území původních obyvatel s „prvky národní suverenity“, vytvořit autonomní oblasti v Amurské pánvi a založit svaz původních obyvatel ruského severu s vládní podporou.⁴⁰

Další diskuse se týkaly případů mezietnického násilí v celém Sovětském svazu. V reakci na konflikt v Náhorním Karabachu (autonomní oblasti v Ázerbájdžánu s převahou arménského obyvatelstva) ředitelka muzea Piusta Azizbekovová, zvolená v Ázerbájdžánu, odsoudila rozpoutané nacionální vášně. S poukazem na velký počet uprchlíků varovala před podobnou situací příslušníků menšinových národů v jiných sovětských republikách a volala po právním řešení ze strany státu. Jakožto hlasitá stoupenkyně internacionalismu Azizbekovová požadovala společné zásady řízení hospodářství a celosvazové zákony. Protestovala proti protlačování skupinových zájmů, které z jejího pohledu ohrožovaly základy sovětského

³⁶ *Tamtéž*, s. 49–51.

³⁷ Viz REEVES, Madelein: *Border Work: Spatial Lives of the State in Rural Central Asia*. Ithaca (New York), Cornell University Press 2014.

³⁸ *Vtoroj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 4, s. 19.

³⁹ *Tamtéž*, sv. 2, s. 275 a 323–324.

⁴⁰ *Pervyj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 3, s. 85–89.

mnohonárodnostního státu i vztahy mezi republikami a deformovaly stávající hospodářské vztahy. Azizbekovová také varovala před duchovní „autonomizací“ a sebezolací národů, jež vnímala jako ohrožení „jedinečné“ sovětské kultury.⁴¹

Ruská etnografka Galina Vasiljevna Starovojtovová, zvolená v Arménii, na prvním Sjezdu lidových poslanců rovněž volala po právním řešení konfliktu v Náhorním Karabachu, ale navrhovala dát této oblasti hlas prostřednictvím zastoupení v Nejvyšším sovětu SSSR.⁴² Pracovnice v zemědělství Diana Varlamovna Chugajevová, zvolená v Jižní Osetii, vyzvala v podobném duchu k právnímu řešení konfliktu v autonomní oblasti Jižní Osetie a navrhovala rozšířit práva autonomních jednotek, mimo jiné prostřednictvím zastoupení ve Výboru pro ústavní dozor SSSR.⁴³ Starovojtovová však zastávala odlišný postoj než stoupenci Sovětského svazu. Na mimořádném třetím Sjezdu lidových poslanců (12.–15. března 1990) hájila Litvu, jejíž nezávislou politiku sjezd odsoudil. Případ této pobaltské republiky přirovnala k Náhornímu Karabachu a upozornila, že ignorování požadavků většiny jeho obyvatel, toužících přináležet k jiné svazové republice, nakonec vyústilo v krizi.⁴⁴

Elmira Mikail kyzy Kafarovová, která stála v letech 1989 až 1991 v čele Nejvyššího sovětu Ázerbájdžánské SSR a byla zvolená za tuto republiku, na čtvrtém Sjezdu lidových poslanců (17.–27. prosince 1990) připustila, že doufala ve vyřešení konfliktu v Náhorním Karabachu prostřednictvím Michaila Gorbačova, který byl předtím na třetím Sjezdu lidových poslanců zvolen sovětským prezidentem. Gorbačov však řešením pověřil Nejvyšší sověť SSSR. Kafarovová prohlásila, že v tom nevidí smysl a že tento problém musí vyřešit samotný ázerbájdžánský lid. Účast Ázerbájdžánu na budoucí svazové smlouvě podmínila garancí územní integrity této republiky. Kafarovová se na čtvrtém sjezdu vyjadřovala k Sovětskému svazu celkově kriticky. Neskrývala přesvědčení, že ve své současné podobě představuje brzdu pro perestrojku, a podpořila ideu „společenství nezávislých států“ založeného na rovnoprávných vztazích mezi republikami.⁴⁵

Spory mezi sovětskými republikami i rostoucí touha po nezávislosti mezi elitami některých z nich se projevíly v referendu o budoucnosti Sovětského svazu dne 17. března 1991. Většina hlasujících podpořila zachování SSSR jako obnovené federace rovnoprávných suverénních republik, hlasování se však neuskutečnilo

⁴¹ *Tamtéž*, sv. 2, s. 227–230.

⁴² *Tamtéž*, sv. 1, s. 258.

⁴³ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 3, s. 451–453.

⁴⁴ *Vněočerednoj tretij Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 3, s. 134–135.

⁴⁵ *Četvrtij Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 458–461.

v Arménii, Gruzii, Estonsku, Litvě, Lotyšsku a Moldavsku.⁴⁶ Nespokojenost s Gorbačovem a sovětskou vládou vždy nevyústila v požadavek nezávislosti. Například Saži Zajndinovna Umalatovová, pracovnice v průmyslu v Čečensko-ingušské autonomní sovětské socialistické republice, nominovaná za KSSS, na druhém Sjezdu lidových poslanců kritizovala situaci ve své republice. Stěžovala si na hospodářskou nerovnováhu, vyznačující se opět orientací na surovinové zdroje, a na chudobu obyvatel, volala po větší hospodářské nezávislosti a odsoudila také dočasné zrušení autonomie této republiky v době stalinismu.⁴⁷ Na čtvrtém sjezdu pak Umalatovová přišla s návrhem vyslovit prezidentu Gorbačovovi nedůvěru, protože ničí zemi, podněcuje lidi proti sobě a nutí velmoc žadonit o peníze.⁴⁸ Její návrh sice nezískal podporu, ale ve dnech 19. až 22. srpna 1991 se konzervativní opozice, zahrnující členy skupiny „Sojuz“, pokusila o státní převrat proti Gorbačovovi, jenž přispěl ke konečnému rozpadu Sovětského svazu 26. prosince 1991. Umalatovová stála také v čele skupiny poslanců a poslankyň, která se pokusila svolat k výročí referenda na 17. březen 1992 šestý Sjezd lidových poslanců, nepodařilo se jí však dosáhnout potřebného kvora.⁴⁹

Stížnosti na další příkoří

Ve většině případů byly právě národnostní křivdy považovány za jádro dalších problémů, poslankyně neruského původu ve svých vystoupeních na Sjezdu lidových poslanců však dávaly průchod i pocitům nespravedlnosti a problémům, které byly zabarveny například genderově, regionálně, lokálně nebo profesně. Jako obzvláště palčivé se jevily těžkosti spojené s prací, o nichž se často diskutovalo z perspektivy genderu, a škody na životním prostředí. Ačkoli i tyto problémy byly často nahlíženy prizmatem nacionalismu, jejich řešení se spojovalo převážně s celosvazovou úrovní, s navýšením finančních prostředků a zvýšením kontroly ze strany sovětského státu.

Již na prvním Sjezdu lidových poslanců Piusta Azizbekovová upozornila, že ženy na tomto fóru jen zřídka dostávají slovo.⁵⁰ Saži Umalatovová musela

⁴⁶ Oblasti, které byly naladěny opozičně proti republikovým orgánům v Gruzii a Moldávii, se referenda zúčastnily.

⁴⁷ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 264–267.

⁴⁸ *Četvrtýj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 12.

⁴⁹ Srv. Saži Umalatova: „Narod ně chočet byt' tolko elektoratom“. In: *Svobodnaja Pressa* [online], 15.02.2012. Rozhovor vedla Světlana Gomzikovová. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://svpressa.ru/society/article/52688/>.

⁵⁰ *Pervyj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 2, s. 227.

Galina Vasiljevna Starovojtovová (1946–1998), etnografka, lidskoprávní aktivistka a reformní politička. V letech 1989 až 1993 byla poslankyní nejprve sovětského a poté ruského parlamentu, později působila jako hostující profesorka na univerzitě ve Spojených státech. V listopadu 1998 se stala obětí politicky motivovaného atentátu (repro nor.agromassidayu.com)

na čtvrtém sjezdu obhajovat svou autoritu poslankyně, když byla dotázána na původ svého návrhu, aby se hlasovalo o odvolání Gorbačova.⁵¹ Otázkou zastoupení žen v politice a jiných oblastech se detailně zabývala ve svých dvou vystoupeních na druhém sjezdu ruská komunistická funkcionářka Valentina Ivanovna Matvijenková,⁵² nominovaná za Výbor sovětských žen. Upozornila na nízkou reprezentaci žen v nejvyšších vládních úřadech a odsoudila jejich diskriminaci a genderové stereotypy. Konstatovala, že břímě perestrojky nesou především ženy, což plyne ze stávajících hospodářských poměrů i ze skutečnosti, že ačkoli jsou stejně jako muži zaměstnány, musí se zároveň starat o domácnost a výchovu dětí. Stojí za zmínku, že druhý a delší projev Matvijenkové se nesetkal s velkým zájmem publika.⁵³

Mnohé poslankyně neruského původu poukazovaly především na ekonomické újmy. Bichodžal Rachimovová tak na druhém Sjezdu lidových poslanců vznesla otázku vysoké nezaměstnanosti žen v Tádžikistánu. Postavila se proti iniciativě sovětského premiéra Nikolaje Ivanoviče Ryžkova, který chtěl dosáhnout zvýšení produktivity práce rozšiřováním směnného provozu. Rachimovová

⁵¹ *Četvrtýj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 529.

⁵² Matvijenková udělala velkou kariéru v současném Rusku a stala se vůbec první ženou, která zastávala funkci předsedkyně horní komory ruského parlamentu. I když nadále podporovala rovnost žen, snažila se držet oficiálního konzervativního diskurzu. (Viz KREČETNIKOV, Arťom: Valentina Matvijenko kak vtoraja Jekatěrina II? In: *BBC News: Russkaja služba* [online], 21.09.2011. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: https://www.bbc.com/russian/russia/2011/09/110921_russia_history_women; PALKO, Vadim: Matvijenko predložila „povyšat rol ženščin v žizni“, no ně sozdavat matriarchat. Snob [online], 26.12.2018. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://snob.ru/news/170244/>.)

⁵³ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 444; *tamtéž*, sv. 3, s. 400–402.

argumentovala, že ve Střední Asii s převahou lehkého průmyslu, který zaměstnává především ženy, je třeba noční směny žen naopak omezit. Jako alternativní řešení navrhla vybudovat další továrny v nových odvětvích lehkého průmyslu. Nabádala také k tomu, aby vytváření nových pracovních míst doprovázelo rovněž zajištění potřebné infrastruktury v péči o děti a podpoře mateřství (denní a internátní zařízení, zdravotní péče).⁵⁴ Se stejným tématem vystoupila tkadlena z Kazachstánu Pavlina Michajlovna Čursinová, nominovaná za Výbor sovětských žen. Prohlásila, že větší intenzifikace lehkého průmyslu již není možná, a poukázala na škodlivé důsledky nočních směn na zdraví žen (včetně duševního), které nelze vyvážit žádnými příplatky. Dodala, že těhotné ženy by měly mít na pracovištích zajištěny zvláštní podmínky. Čursinová dospěla k závěru, že ženám zaměstnaným v lehkém průmyslu zbývá jen málo času na péči o děti a že se tento nedostatek péče odráží ve vysoké míře kriminality.⁵⁵

Vedoucí zemědělská pracovnice z Běloruska Natalja Vasiljevna Lemeševová, nominovaná za Výbor sovětských žen, podobně kritizovala špatné životní podmínky žen pracujících v zemědělství, s tím že je pro ně těžké vedle zaměstnání vychovávat děti. Poslankyně zdůrazňovala nutnost vyrovnat životní podmínky obyvatel na venkově s městskými sídly, volala po navýšení veřejných výdajů v sociální oblasti, zejména na školy a zařízení denní péče, a pranýřovala liknavost v provádění stávajících programů. Vybidla také k zapojení zástupců zemědělců do rozhodování o tomto tématu. Lemeševová hájila kolchozy, které dle jejího názoru neměly možnost rozvinout svůj potenciál, a stěžovala si na nedostačnou prestiž práce v zemědělství mezi mladými lidmi.⁵⁶ Její kolegyně Jelena Ivanovna Podoljaninová, vedoucí zemědělská pracovnice z Ukrajiny, nominovaná za Svazovou radu kolchozů (*Sojuznyj sovet kolchozov*), rovněž varovala před rozbíjením kolchozů a poukazovala na jejich společenský význam i nevyužité možnosti. Jako hlavní problémy kolchozů jmenovala vysoké ceny zemědělského vybavení a naopak nízké ceny zemědělských produktů. Pomoc hledala u státu, když plédovala za zřízení Ministerstva zemědělství (to v roce 1990 opravdu vzniklo), zároveň ale požadovala autonomii kolchozů. Prohlásila, že zastupuje zájmy rolníků, postavila se však proti myšlence založení agrární strany s argumentem, že manifestace a stávky nikomu chleba nezajistí.⁵⁷

Řešení v rámci sovětského státu hledala i Bichodžal Rachimovová, když navrhovala, aby ve státním rozpočtu byla vyhrazena zvláštní položka pro ochranu dětství a mateřství. Mluvila o vysoké novorozenecké úmrtnosti v celém Sovětském

⁵⁴ *Tamtéž*, sv. 2, s. 34.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 63.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 291–294.

⁵⁷ *Tamtéž*, sv. 1, s. 101–103.

Mimořádný třetí Sjezd lidových poslanců zasedal v Kremelském sjezdovém paláci ve dnech 12.–15. března 1990 (repro quora.com)

svazu a zdůraznila, že ve Střední Asii je situace ještě horší, což si vyžaduje zřídit státní program na její snížení. Poslankyně rovněž poukázala na podvýživu ve Střední Asii, souvisící s velmi nízkým příjmem tamních obyvatel, a doporučila zajistit větší státní podporu matkám s více dětmi.⁵⁸ Roza Bazarovová navíc navrhla zavedení zvláštních zaměstnaneckých záruk pro matky s dětmi.⁵⁹ Ekonomka a vedoucí zemědělská pracovnice Anna Matvejevna Kamarovská, zvolená v Moldavsku, spojila otázku mateřství s politickou situací. Uvedla, že ženy si přejí mír, pořádek a jistou budoucnost svých dětí.⁶⁰

Pastevkyně z Kyrgyzstánu Zajna Bejšekejevová, nominovaná za sovětskou komunistickou stranu, upozornila na pracovní podmínky pastevců dobytka, zejména chovatelů ovcí. Líčila, že pastevcí musí po většinu roku pracovat v drsném horském klimatu, odtržení od svých rodin i kulturního života. Kritizovala také nedostatek mechanizace. To vše podle Bejšekejevové od této práce odrazovalo mladé lidi. Stejně jako zástupci zemědělců i Bejšekejevová požadovala větší státní podporu, včetně stanovení koeficientů mzdy a snížení věku odchodu do důchodu.

⁵⁸ *Tamtéž*, sv. 2, s. 36.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 50.

⁶⁰ *Vněočerednoj tretij Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 3, s. 42.

I ona zmínila vysoké ceny pracovního vybavení a nízké ceny surovin a uvedla, že se tato situace týká chovatelů ovcí v celé zemi. Kritika Bejšekejevové obsahovala i národnostní prvek, když naznačila, že Kyrgyzstán jako přední producent vlny by měl mít užitek i z jejího zpracování přímo v této republice.⁶¹

Poslankyně, které zastupovaly další oblasti hospodářství, mluvily o podobných problémech. Pracovnice v průmyslu z Kazachstánu Jekatěrina Vasiljevna Krivoručková, nominovaná za Výbor sovětských žen, přiblížila potíže cementárenského průmyslu, včetně jeho environmentální zátěže, a volala po finančních injekcích sovětského státu.⁶² Zaměstnankyně továrny na počítače Irina Jakovlevna Jerchovcová, nominovaná za KSSS, požadovala speciální opatření pro počítačový průmysl se zdůvodněním, že v současném stavu nemůže přejít na samofinancování.⁶³ Uzbecká baletka Bernara Rachimovna Karijevová,⁶⁴ nominovaná za Odborovou organizaci divadelních pracovníků SSSR, prosazovala vyšší vládní výdaje na kulturu a zmínila mimo jiné špatné životní podmínky zaměstnanců divadel. Upozornila, že veřejné výdaje na kulturu na jednoho obyvatele jsou v různých částech Sovětského svazu nevyvážené a že ve Střední Asii jsou zvláště podhodnocené.⁶⁵

Další poslankyně hovořily o regionálních a místních problémech a křivdách, u kterých se rovněž očekávalo řešení od státu. Například Jelena Podoljaninová upozornila na to, že obyvatelé Vinické oblasti na Ukrajině (dnes Vinnycja) nemají kvůli chybějícímu potrubí přístup k zemnímu plynu, ačkoli právě přes toto území vede plynovod do Evropy.⁶⁶ Jevdokija Gajerová se zabývala situací na ruském Dálném východě a odkazovala v té souvislosti na kombinaci hospodářských, kulturních a environmentálních křivd způsobených původním obyvatelům. Kritizovala státní orgány dohlížející na těžební průmysl stejně jako proexportní zaměření tamní ekonomiky a Dálný Východ nazvala surovinovým přívěskem země. Zmínila též negativní důsledky lesnictví pro domorodé Udegejce. S ohledem na to, že zastupovala oblast, která nebyla výlučně domorodá, mluvila též

⁶¹ *Pervyj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 3, s. 207–208.

⁶² *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 461–463.

⁶³ *Tamtéž*, s. 583–584.

⁶⁴ Heslo „Karieva, Bernara Rakhimovna“ viz *The International Who's Who of Women 2002*. London, Europa Publications Ltd. 2002, s. 287 (dostupné z: https://books.google.cz/books?id=6J8xDWDqOkEC&pg=PA287&lpg=PA287&dq=bernara+karijev&source=bl&ots=vRuVWPbDvW&sig=ACfU3U19N_cLfEKUGpPdLwKd_d2SB4h05w&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwi0352DpljvAhVxs4sKHUjmDSY4ChDoATACegQIBxAD#v=onepage&q=bernara%20karijev&f=false).

⁶⁵ *Vtoroj Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 2, s. 96–97.

⁶⁶ *Vněočerednoj tretij Sjezd narodnych deputatov SSSR*, sv. 1, s. 102.

Bernara Rachimovna Karijevová (1936), legenda ruského, sovětského a uzbeckého baletu. Poslankyně sovětského parlamentu byla v letech 1989 až 1991, poté zastávala řadu kulturních funkcí v Uzbekistánu a byla poradkyně prezidenta pro kulturu

(foto © archiv Bernary Karijevové, repro Sputnik Uzbekistan)

Alla Alexandrovna Jarošinská (1953), ukrajinská a ruská disidentka, novinářka, politička, ekologická a lidskoprávní aktivistka. V letech 1989 až 1991 byla poslankyní sovětského parlamentu, poté působila jako poradkyně prezidenta Borise Jelcina a v dalších státních funkcích i ve vedení nevládních organizací. Angažovala se v úsilí o kontrolu jaderného zbrojení, při objasňování černobylské jaderné havárie a pomoci postiženým obyvatelům. Je autorkou či spoluautorkou dvou desítek knih, světovou proslulost si získala titulem *Černobyl: Zločin bez trestu*.

Byla nominována na Nobelovu cenu za mír (repro The Right Livelihood Foundation)

o obecných mzdových koeficientech a navrhovala zvláštní příspěvek pro vojáky vracející se ze služby v armádě.⁶⁷

Na situaci v sovětské armádě se zaměřila i lékařka Tamara Musojevna Akramovová, zvolená v Tádžikistánu, která poukázala na vysokou úmrtnost vojáků. Vyzvala k přijetí zákonů na jejich ochranu a do budoucna navrhovala profesionalizaci armády. Pokud nebylo možné jinak zajistit bezpečnost vojáků, pak měli podle poslankyně vykonávat službu jen ve svých vlastních republikách. Akramovová se tímto tématem zabývala i z pohledu genderu, když připomněla, že v jiných zemích vykonávají funkci ministryně obrany i ženy, a zdůraznila, že poslanci jako státní činitelé nesou odpovědnost před matkami zesnulých vojáků.⁶⁸

Pediatřička Zoja Nikolajevna Tkačevová, zvolená v Bělorusku, odsoudila malý zájem vlády o oblasti postižené černobylskou katastrofou, ke které došlo 26. dubna 1986. „My, obyvatelé těchto oblastí, jsme byli oloupeni o čistou půdu, vodu, vzduch, lesy a louky, bez kterých nelze žít, ale pouze přežívat,“ prohlásila emotivně. Tkačevová vnímala následky černobylské havárie jako problém, který se týká celého běloruského národa. Upozornila na zdravotní potíže mnoha obyvatel, které řeší místní lékaři, a naléhala na vědce, aby s nimi spolupracovali. Požadovala lékařskou i jinou pomoc, postupné přesídlování lidí z postižených oblastí, finanční odškodnění od státu a vytvoření stálého výboru, který by se těmito věcmi zabýval, v Nejvyšším sovětu SSSR.⁶⁹ Novinářka Alla Alexandrovna Zgerská (Jarošinská), zvolená za Ukrajinskou sovětskou socialistickou republiku,

⁶⁷ *Pervyj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 3, s. 85–91.

⁶⁸ *Četvrtýj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 2, s. 353.

⁶⁹ *Pervyj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 2, s. 313–317.

navrhla přijmout celostátní program na likvidaci černobylské katastrofy, kterou nazvala tragédií pro celou zemi.⁷⁰

Pracovnice v zemědělství Mujassar Vajsova Abdalovová, zvolená v Uzbekistánu, artikulovala křivdy na obyvatelích Chórezmské oblasti, kteří dopláceli na vysychání Aralského jezera, k němuž docházelo především v důsledku sovětských zavlažovacích projektů. Zatímco Kazimira Prunskienė vinila z této i jiných environmentálních katastrof centralizované rozhodování, regionální političky viděly stále řešení v pomoci z centra. Abdalovová prohlásila, že oficiální kroky ke zlepšení situace nebyly podpořeny hmotnými prostředky a že je potřeba více peněz.⁷¹ Komunistická funkcionářka Rimadžan Matnazarovna Chudajbergenovová, zvolená v Uzbekistánu, kritizovala Gorbačova za nedostatečnou pozornost věnovanou životnímu prostředí. Stěžovala si, že pro záchranu obyvatel z okolí Aralského jezera nebylo uděláno zhora nic, a vyzvala stát, aby naplnil svá rozhodnutí.⁷² Roza Bazarovová navrhla rozšířit přijatá zvláštní opatření i na další oblasti, které byly rovněž zasaženy aralskou ekologickou krizí.⁷³ Zajna Bejšekejevová vyzvala k ochraně kyrgyzského jezera Issyk-kul před důsledky nekontrolovaného zavlažování a neregulované zástavby jeho břehů, na niž měl dle jejího názoru dohlížet celostátní koordinační orgán.⁷⁴ Podobně i pracovnice v zemědělství Soňabibi Chušvachtovna Muchabatovová, zvolená v Tádžikistánu, vyzvala k šetrnému využívání přírodních zdrojů a volala po rychlejší přесídlování obyvatel z oblasti Rogunské přehrady na řece Vachš, jejíž výstavba začala již roku 1976.⁷⁵

Závěrem

Poslankyně neruského původu ve svých vystoupeních a prohlášeních na Sjezdu lidových poslanců dávaly najevo, jakým způsobem vnímají mnohočetné a více-rozměrné krize v pozdním Sovětském svazu a jeho republikách. Ačkoli se jejich kritiky a stížnosti často nelišily od projevů jejich mužských protějšků, některé z žen zastupovaly zájmy obzvláště vyloučených skupin, například původních obyvatel Dálného východu nebo horských pastevců Kyrgyzstánu, kteří tak měli vůbec poprvé možnost veřejně vyjádřit své pocity nespravedlnosti a zneuznání.

⁷⁰ *Vtoroj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 2, s. 576–577.

⁷¹ *Pervyj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 3, s. 58; *Vtoroj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 1, s. 457–458.

⁷² *Četvrtýj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 1, s. 234.

⁷³ *Vtoroj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 2, s. 51.

⁷⁴ *Pervyj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 3, s. 208.

⁷⁵ *Četvrtýj Sjezd narodnych děputatov SSSR*, sv. 2, s. 113.

Kritiku poslankyň navíc umocňoval faktor intersekcionality, neboť nahlížely na dané problémy z více hledisek, ať už národnostního, genderového, geografického, nebo profesního.

Poslankyně neruského původu artikulovaly především křivdy v národnostní oblasti, což lze vysvětlit dominancí nacionalismu v diskurzu perestrojky i vedoucím postavením některých těchto žen v aktivistických hnutích jejich národnostních skupin. Zvláště silně vyjadřovaly protest proti příkoří, formulovanému v národnostních kategoriích, reprezentantky pobaltských republik.

Skutečnost, že poslankyně ze sjezdové tribuny reflektovaly také jiné než národnostní křivdy, svědčí o tom, že ženy v Sovětském svazu zažívaly řadu vzájemně propojených typů obtíží, souvisejících s jejich genderovou, regionální, místní či profesní příslušností. Jen některé z nich, například těžkosti v oblasti profesního uplatnění a devastace životního prostředí, se přitom staly součástí širších diskusí. Debaty vedené na sjezdech lidových poslanců však zároveň ukázaly meze oficiálního perestrojkového diskurzu. Zatímco například ekonomicky motivované genderové problémy spadaly do kategorie přijatelných témat i v období před perestrojkou, která nebyla nová ani pro mnohé komunistické poslance sjezdu, doposud tabuizovaná genderová témata pronikala z diskusí takzvaných neformálů (*něformaly*) do reformujících se vládních institucí jen velmi pomalu.⁷⁶

A přestože křivdy, na které upozorňovaly, odpovídaly často národnostním kategoriím a skutečně měly původ ve špatné centrální správě, většina poslankyň stále pokládala za hlavní zdroj možných řešení Sovětský svaz. Přitom některé ženy, zejména zvolené v pobaltských republikách, považovaly suverenitu národně definovaných jednotek (či její prvky) za nejschůdnější řešení celého souboru problémů, s nimiž se země potýkala, jako byly ekonomické nerovnosti, neutěšený stav některých neruských jazyků nebo mezietnické násilí. Zároveň však národní suverenitu zdaleka všechny mluvčí nechápaly jako státní nezávislost a mnohé poslankyně výslovně podporovaly zachování propojeného sovětského prostoru, ba dokonce posílení Sovětského svazu.

Pozdější kariéry poslankyň zmíněných v tomto textu ukázaly dva trendy. Ve své angažovanosti v politice obvykle pokračovaly ženy, které na problémy Sovětského svazu nahlížely nacionalisticky a které pocházely ze vzdělaných vrstev. Trajektorie jednotlivých kariér se však velmi lišily i mezi ženami, které vyjadřovaly na zasedáních sjezdu podobné názory. Kazimira Prunskienė se stala po vyhlášení nezávislosti Litvy její první premiérkou a zároveň byla i první ženou v jejím čele. Vedla nacionalistickou konzervativní, ale zároveň proruskou Litevskou lidovou stranu, která po roce 2010 zahájila přímou spolupráci s ruskou vládnoucí stranou Jednotné Rusko. Leonida Lariová se naopak stala členkou rumunského, a nikoli

⁷⁶ Viz BUCKLEY, M.: Glasnost and the Woman Question (viz pozn. 16).

moldavského parlamentu a podporovala ideu znovusjednocení Velkého Rumunska. Jak Prunskienė, tak Lariová stály v čele ženských politických organizací, což znamená, že genderový aspekt politiky byl nadále pro obě stěžejní.⁷⁷

Některé další poslankyně, které se na Sjezdu lidových poslanců prezentovaly nacionalistickými názory, se ve svých pozdějších kariérách přiklonily k sociální demokracii. Marju Lauristinová, která byla od devadesátých let do druhého desetiletí našeho století poslankyní estonského a Evropského parlamentu a ministryní, podporovala sociálnědemokratický program na národní i evropské úrovni. V roce 2012 byla mezi signatáři veřejné výzvy na obranu demokracie určené vládnoucím elitám v Estonsku.⁷⁸ Klara Challiková, která ukončila politickou kariéru, rovněž vyjádřila sociálnědemokratické názory, když v roce 2001 podepsala otevřený dopis, který upozorňoval na nerovnosti v Estonsku a vyzýval k více sociálně orientovanému hospodářství.⁷⁹

Politické kariéry většiny žen, jež se vyjadřovaly na Sjezdu lidových poslanců prosovětsky či zastávaly významné pozice v sovětské komunistické straně a nepřipojily se k lidovým frontám ve svých republikách, v nově vzniklých nezávislých státech nepokračovaly. Elmira Mikail kyzy Kafarovová, která podporovala nezávislost Ázerbájdžánu a byla první ženou v čele této země, rezignovala v roce 1992, údajně kvůli střetu s tamními nacionalistickými politiky.⁸⁰ Bichodžal Rachimovová rovněž ukončila svou politickou kariéru, pokračovala však v aktivitách na podporu ženských práv. Účastnila se například výukových kurzů pro vedoucí zástupkyně žen z Tádžikistánu.⁸¹ Bernara Karijevová se sice neangažovala v politice, ale stala se poradkyní uzbeckého prezidenta pro otázky divadla.

⁷⁷ Viz Putin's party fellow Prunskiene is unable to find political support in Lithuania. In: *The Lithuania Tribune: News and Views from Lithuania* [online], 09.10.2011. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20140413162623/http://www.lithuaniatribune.com/8466/putins-party-fellow-prunskiene-is-unable-to-find-political-support-in-lithuania-20118466/>; Ušla iz žizni poetėssa Leonida Lari (viz pozn. 33).

⁷⁸ Viz Chartija 12: Estonskaja dēmokratija razvalivajetsja na glazach. Vlast' prodajotsja, vo imja polučeniya vlasti dlug. In: *Delfi* [online], 14.11.2012. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://rus.delfi.ee/daily/estonia/hartiya-12-estonskaya-demokratiya-razvalivaetsya-na-glazah-vlasti-prodaetsya-vo-imya-polucheniya-vlasti-lgut?id=65260400>; Estonian MEP to Resign and Join Tartu City Council. In: *ERR* [online], 24.10.2017. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://news.err.ee/638283/estonian-mep-to-resign-and-join-tartu-city-council>.

⁷⁹ Viz SIILISTE, A.: Sotsiaalteadlaste avalik pöördumine [Veřejný projev sociálních vědců]. In: *Postimees* [online], 22.04.2001. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://arvamus.postimees.ee/1863213/kirjad>.

⁸⁰ Viz GOLTZ, Thomas: *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn, Post-Soviet Republic*. Armonk (New York), M. E. Sharpe 1998, s. 134–135.

⁸¹ Viz Bichodžal Rachimova: „Ženščiny dolžny realizovat' svoj liďerskij potėncial.“ In: *SugdNEWS* [online], 30.11.2018. [Cit. 2021-02-20.] Rozhovor vedla Muchajjo Kajumovová. Dostupné z:

Poslankyně, které nenavrhovaly nacionalistická řešení sovětských problémů, ovšem většinou pocházely z dělnického prostředí, což mohlo ovlivnit jejich další neúčast v politice.

Část poslankyň neruského původu pokračovala ve své politické kariéře v Rusku, jelikož většina jejich volebních obvodů zůstala součástí reformované federace. Některé vystupovaly kriticky k vládě a oficiální politice. Jevdokija Gajerová se po krátké kariéře v ruské Státní dumě v devadesátých letech znovu veřejně zapojila do boje za práva původních obyvatel Dálného východu jako jejich mluvčí.⁸² Galina Starovojtovová, jež vstoupila do politiky v souvislosti s konfliktem v Náhorním Karabachu, usilovala také o uklidnění situace v Čečensku. Byla poslankyní Státní dumy a chystala se účastnit prezidentských voleb, nebyla však registrována jako kandidátka. V roce 1998 byla zavražděna. Důvody, pravděpodobně politického rázu, zůstaly nevyjasněny.⁸³ Alla Zgerská (Jarošinská), bývalá členka Meziregionální skupiny, pokračovala ve své kariéře v Rusku, a ne na Ukrajině. Pracovala v poradních orgánech ruské vlády a jejím hlavním tématem byla i nadále otázka jaderného odzbrojení.⁸⁴ Saži Umalatovová, která se neúspěšně účastnila parlamentních voleb, se stala výraznou osobností konzervativní „opozice“ v současném Rusku. Podporovala prezidenta Vladimira Vladimiroviče Putina, kritizovala však korupci vládnoucí elity.⁸⁵

Z angličtiny přeložila Blanka Medková

Text vznikl jako součást projektu „ENTPAR: Entangled Parliamentarisms. Constitutional Practices in Russia, Ukraine, China and Mongolia, 1905–2005“, podpořeného Evropskou radou pro výzkum (ERC) v rámci programu pro výzkum a inovace Evropské unie „Horizont 2020“ (grant č. 755504).

<http://sugdnews.com/2018/11/30/bihodzhal-rahimova-v-nyneshnih-uslovijah-kazhdaja-zhen-shhina-mozhet-vybirat-kem-ej-byt/>.

⁸² Viz ANGINA, Svetlana: Skončalas Jevdokija Alexandrovna Gajer. Centr sodějstvija korennyj maločislennym narodam Severa / Učebnyj centr korennyh narodov Severa [online], 04.10.2019. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: http://www.csipn.ru/glavnaya/novosti-regionov/4728--skonchalas-evdokiya-aleksandrovna-gajer#.XeJ_2JNKgWo.

⁸³ Viz KREČETNIKOV, Arťom: Za čo ubili Galinu Starovojtovu? In: *BBC News: Russkaja služba* [online], 20.11.2018. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: <https://www.bbc.com/russian/features-46280588>.

⁸⁴ Viz JAROŠINSKAJA, Alla: Bosikom po bitomu stěklu. In: *ZN.ua* [online], 20.03.2009. [Cit. 2021-02-20.] Dostupné z: https://zn.ua/SOCIETY/bosikom_po_bitomu_steklu-1.html.

⁸⁵ Viz Saži Umalatova: „Narod ně chočet byt tolko elektoratom“ (viz pozn. 49).

Abstract

The study focuses on the position of female deputies of non-Russian descent in parliamentary debates on the perestroika in the last years of the existence of Soviet Union. The key issues the author examines concern the hardships – as defined by the English term “grievances”, which denotes a variety of sources of political deprivation resulting in collective acts – these female deputies were pointing out, and what potential solutions they were proposing to mitigate or eliminate them. The most important forum where these debates were taking place was the Congress of People’s Deputies (S’ezd narodnykh deputatov), which arose from partly pluralistic elections, was the highest body of state authority of the Soviet Union from 1989 to 1991, and meant a significant progress in Gorbachev’s reform Communist leadership’s efforts to democratize the political system. Gender-wise, the body was very unbalanced as women accounted for just 352 out of its 2,250 elected members. The author work with stenographic records of speeches of the female deputies of non-Russian descent delivered during five sessions of the Congress of People’s Deputies, viewing them through a prism of concepts of “intersectionality” and “imperial situation”, which permit capturing the diversity of its composition and acts in the form of relations between various social categories (nationality/ethnicity, gender, region, profession etc.), their overlapping and self-categorization of players. The speeches of the female deputies often accentuated national grievances and hardships, which fact is indicative of a considerable importance of nationalism in Soviet discussions about the perestroika and in the systemic crisis of the USSR at the turn of the 1980s and 1990s. However, they also show that viewing problems in a nationalism-tinged perspectives did not necessarily mean seeking a nationalist solution, as many of the female deputies preferred looking for a solution within the Soviet Union to that consisting in sovereignty or even independence of its republics. The female deputies also insistently reflected urgent social, economic, professional, environmental, and local problems. The final part of the article describes political careers of the female deputies after the disintegration of the Soviet Union.

Keywords / Klíčová slova:

Soviet Union; Congress of People’s Deputies; Parliament; female deputies; perestroika; nationalism; grievances; intersectionality; imperial situation
Sovětský svaz; Sjezd lidových poslanců; parlament; poslankyně; perestrojka; nacionalismus; kolektivní křivdy; intersekcionalita; imperiální situace